

УДК 1 (091)

Н. М. Сухова, канд. філос. наук, доц.

ПРОБЛЕМА СИМУЛЯЦІЇ ТА ОСВІТА (У ПОЛІ Ж. БОДРІЙЯРА)

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

*Здійснюється філософський аналіз проблеми симуляції в освітньому процесі під кутом зору творчості Ж. Бодрійяра.***Вступ**

У сучасному світі, коли людство стоїть перед вибором самознищитися чи самовдосконалюватися, формується ряд глобальних проблем, від вирішення яких залежить його подальше існування. Однією з таких проблем є світова криза освіти людини в мінливому і швидкоплинному світі. Зокрема, у нашій державі в останні роки ця проблема досить боляче проживається всіми учасниками освітнього процесу. Участь України і Болонському процесі, як спроба вирішення адміністративними методами існуючих освітніх проблем, на наш погляд, ще більше втягує вітчизняну освіту в кризу. Нині, позитивне вирішення складних ситуацій не тільки в освіті, а й в різних сферах людського існування неможливе без орієнтації на досягнення світової філософської думки.

Глобалізація соціального життя неоднозначно впливає на трансформаційні процеси в суспільстві, що формують нові освітні потреби й цінності людини. Звернення до творчості видатного французького філософа-постмодерніста Ж. Бодрійяра, його аналізу системи симуляції як неможливості соціального, дозволить нам подивитися під особливим кутом зору на проблеми у найконсервативнішій сфері людського існування – освіті.

Аналіз досліджень і публікацій

На сьогодні вийшла значна кількість праць, де конкретно аналізуються нагальні проблеми освіти людини в західній і вітчизняній філософії. Серед них заслуговують на увагу дослідження А. Арсеньєва, Б. Бім-Бада, Т. Бухера, Г. Депп-Форварда, М. Лангерфельда, І. Лернера, М. Лідтке, У. Лоха, Б. Корнетова, Г. Ноля, С. Кримського, Е. Фінка, А. Флітнера, І. Фомічева, М. Фуко, та ін.

Аналізуючи дослідження вищезазначених авторів, їх різноманітні погляди на вирішення нагальних освітніх проблем людини ХХ – ХХІ століття, можна зазначити, що вони є взаємодоповнюючими, на основі яких формуються педагогічні методики та соціологічні концепції щодо сучасної освіти. Але в цих дослідженнях відсутній аналіз залежності освіти від суспільних подій у конкретних умовах певної країни, нівелюється або зовсім зникає складова національної освіти.

Враховуючи суспільні проблеми сучасного українського суспільства, на наш погляд, досить оригінальним є залучення концепції відомого французького філософа, соціолога і культуролога Ж. Бодрійяра. Оскільки багато з його передбачень торкаються ситуацій, які мають місце в українському суспільстві відносно освітнього поля людини через різноманітні форми взаємовідносин та комунікації. Розглядаючи систему симуляції як неможливість соціального, Ж. Бодрійяр помічає руйнівний вплив гіперреальності на дійсну реальність, що негативно

відбивається на всіх сферах людського існування включаючи й освіту.

Основна частина

Відчувши вплив марксизму, на початку свого становлення як філософа, погляди Ж. Бодрійяра весь наступний час прямують іншою немарксистською парадигмою. Філософ критикує суспільство споживання (постіндустріальне суспільство), розвиваючи постмодерністські теми кінця історії, кінця соціального, кінця трансцендентного тощо. І хоча роздуми такого роду кидають виклик розуму, вони, між тим, відображають важливі особливості сучасного буття, безпосередньо стосуються особливостей ментальності сучасної людини.

Вводячи термін гіперреальності, що, з позиції Ж. Бодрійяра, є штучною, віртуальною реальністю, яка володіє «надлишком» реальності і, в свою чергу, характеризується відчуттям втрати реальності або її підміною. Цим терміном він описує феномен симуляції дійсності та нездатність людської свідомості відрізнити реальність від фантазії, особливо в технологічно розвинених країнах постмодерністської культури. Складовими частинами феномену гіперреальності Ж. Бодрійяр проголошує симулякри або репрезентації не існуючого в об'єктивній реальності, які водночас є її продуктами. Далі Ж. Бодрійяр аксіоматично стверджує, що відміна між реальністю та гіперреальністю полягає в тому, що перша завжди щось виробляє, тоді як друга – тільки симулює.

Орієнтуючись на наукові відкриття фізиків ХХ ст., філософ погоджується з тим, що потік інформації в сучасному суспільстві справді створює «білий шум», який знищує реальність, створюючи безмежну кількість копій і симулякрів, які й формують гіперреальність. Таким чином, існування людини та соціуму в гіперреальності є закономірним результатом глобалізаційних процесів в епоху постмодерну. А етап зламу епох виглядає як «накладання» гіперреальності на реальність, через підміну понять у свідомості людей. Такий досить оригінальний підхід Ж. Бодрійяра до бачення суспільного устрою і відносин в ньому, до місця людини в цьому суспільстві, став приваблювати все більше і більше дослідників з країн пострадянського простору, коли естетична компонента пізнання починає відігравати одну з основних позицій. Оскільки розгляд людини та її освіти з технологічного боку не приніс бажаних результатів у процесі розвитку суспільства.

Ще у 70-ті роки ХХ ст. Ж. Бодрійяр розумів, що суспільство «вистави» не може бути стійким, оскільки сфера споживання закономірно включає в себе не тільки різноманітні речі, а й відношення між людьми, історію, природу, освіту, науку та культуру тощо. І в усіх випадках феномени, що потрапили у сферу споживання, набувають якості речей які

споживаються: вони слугують знаками престижу і засобами ієрархії, постійно відчуючи на собі цикл моди. Вони є, наприклад не освітою, а знаком освіти, не культурою, а знаком культури і т. д. Стосовно освіти людини, то наводячи приклад частої і закономірної в наші дні професійної перепідготовки,

Ж. Бодрійяр доводить, що насправді тільки частково вона диктується прогресом знання, оскільки в ній явно проступає й інший споживацький аспект: вона задовільняє потребу бути «в курсі», щоб досягти успіху у професійній діяльності, освіта підпорядковується своєрідним велінням моди у галузі знання. Цінності науки, техніки, кваліфікації та компетенції відступають перед перепідготовкою, перед тиском мобільності, статусу, профілю кар'єри. Та ж сама потреба «бути в курсі», наслідувати моду в інтересах статусної конкуренції так само керує сьогодні відношенням до культури. Остання, у такому випадку, є абсолютною протилежністю культури, зрозуміло як надбання праці, думок, традицій, як особливий вимір теоретичних і критичних роздумів. Справа не в тому, що ставши об'єктом споживання багатьох людей, культура набуває специфічного змісту – вона вульгаризується, річ в тому, що культура стає, за Ж. Бодрійяром, «ефемерним знаком» і виробляється, як і всі матеріальні блага, з певною циклічністю та з попередньо передбаченою метою подальшого перероблення. Свою позицію перетворювання культури на об'єкт споживання філософ відстоює на прикладі поп-арта, який використовує образи продуктів вжитку, коли щось нове «створюється» завдяки обтяженню різноманітними образами вже існуючого в мистецтві.

В «Естетиці ілюзій та естетиці втрати ілюзій»

Ж. Бодрійяр наголошує: «Наш сучасний світ – рекламний світ за своєю суттю. Дивлячись на цей світ, можна подумати, що він створений лише для того, щоб рекламувати себе у якомусь іншому світі. Не слід вважати, що реклама з'являється після товару. В самому центрі товару перебуває злий геній реклами, трікстер, який інтегрує в собі все блазнювання та його мізансцену. Геніальний сценарист (можливо це сам капітал) втягнув світ у фантасмагорію, фасцинованими жертвувати якої є всі ми» [1]. Таким чином, нині всі існуючі речі намагаються проявити себе. Артефакти всіх різновидів, технічні, промислові, медіатичні об'єкти хочуть бути знаками, обов'язково побаченими, прочитаними, зареєстрованими, сфотографованими. Всю іронію ситуації Ж. Бодрійяр вбачає в ілюзорності нашого пізнання – нам здається, що це ми бажаємо якусь річ для власного задоволення, а насправді, це вона забажала бути сфотографованою, а ми є лише фігурами її мізасцени, що таємно рухається «самореklamним первертним ентузіазмом всього навколишнього світу». Таким чином, по суті, уся метафізика вигнана цим перевертанням ситуації, де суб'єкт більше не перебуває біля джерела процесу, де він стає агентом або оператором об'єктивної іронії світу. Об'єкт перестає бути функцією суб'єкта, його критичним віддзеркаленням, в якому відображається невпевненість і нерозумність світу. Він стає дзеркалом для самого об'єктного і штучного навколишнього світу, в якому відображається

відсутність і прозорість суб'єкта. Отже, критична функція суб'єкта уступає іронічній функції об'єкта. Іронія тут об'єктивна, а не суб'єктивна. Суб'єкт перестає бути майстром гри, спостерігається ефект перевертності ролей.

Своїми дослідженнями Ж. Бодрійяр переконливо доводить, що всі речі, позбавлені секрету і здатності створювати справжні ілюзії. Сьогодні вони приречуються на фіктивне існування, на візуальну ефемерність, на рекламу, на те, щоб примушувати вірити, бачити та оцінювати.

Цілком закономірно наголошує Ж. Бодрійяр на тому, що цивілізацію достатку насправді переслідує не привид невиваженості, а привид крижкості. Симулякри цінностей такого суспільства ведуть його до включення механізму самознищення. Справжня проблема насильства існує на рівні реального, а не на рівні уявлення. Добробут в самому своєму здійсненні й породжує неконтрольоване насильство, яке не має ані об'єкта, ані цілі. Моральний міф про споживання, який є похідним від ідеалістичного міфу про людину, що «природним чином» зорієнтована на добро, привчає нас до моральної ілюзії раціональності всіх індивідуальних і колективних рішень, так що насильство здається цілком абсурдним. Однак, якщо відволіктися від міфа споживання, тоді насильство стає тим, що виходить за межі свідомих цілей задоволення і достатку.

Труднощі адаптації людини в суспільстві добробуту показують, що «природність» бажання благоустрою не така вже й природна. Споживання вимагає нової системи моральних роздумів, які не мають нічого спільного з «царством свободи» [2]. Така нова моральна парадигма повинна навчити нас бути щасливими і виробляти в людях «рефлекс щастя». Таким чином, достаток не є однозначним: з одного боку, він переживається як ейфоричний міф про щастя по той бік моралі і історії (як у Ф. Ніцше), а з іншого – відчувається як процес примусової адаптації до нових форм колективного примусу. Отже, добробут стає системою примусів нового типу.

Досить яскраво показує Ж. Бодрійяр існування системи симуляції і через роботу медіа. Він стверджує, що в суспільстві споживання медіа подають різноманітні факти у формі «універсальної події», водночас чудирнацького і чудотворного. Різноманітна історична, політична та культурна інформація актуалізована, тобто драматизована у формі видовища, і водночас вона є дистанційованою від нас через комунікацію, зведеною до знаків (деактуалізованою).

У сучасному суспільстві споживач інформації намагається отримати надзвичайне задоволення від цілісної присутності в події, побачити диво (фантазм), яке полягає в: «я це бачив, але мене там не було». Медіа дають нам не дійсність, а запаморочення від дійсності, оскільки «серце реального, серце пристрасті й війни... знаходяться в геометрично окресленому місці масових комунікацій і надає їм паморочну впевненість, – це насправді те місце, де нічого не відбувається» [3, с. 15]. Визначена медіа «подія» виступає алегоричним знаком того, що відбулося, і цей знак в повній мірі заспокоює споживача. У такий спосіб, за Ж.

Бодрійяром, ми відмовляємося від дійсності й живемо згідно зі знаками. Медіа не відсилає нас до світу, а дозволяє нам споживати знаки в якості знаків. А наше відношення до дійсності зводиться зовсім не до участі в ній, інтерсу чи відповідальності, а до звичайної цікавості (протилежне допитливості). Отже, ми відмовляємося від дійсності і водночас жадібно вивчаємо її знаки. Це підтверджується, коли ми відпочиваємо перед телевізором, по якому транслюють убивства й катастрофи. Максимальним знаком безпеки у такому випадку є максимальна вимкненість зі світу. На думку Ж. Бодрійяра, насильство і жорстокість зовнішнього світу дозволяє телеглядачу не тільки глибше відчувати свою безпечність, але й побудувати «моральну економію спасіння» і кожен має право обирати безпеку [3, 18]. І якщо брати освітнє поле людини, то медіапростір в ньому став одним з його аспектів, який більш за все впливає на підсвідомість людини, викликаючи до розгортання в реальності часто не найкращі людські генетичні програми.

Щастя, в суспільстві споживання, де система потреб складає продукт системи виробництва, стає еквівалентом поняття спасіння. Однак ідеологічна сила поняття щастя виникає не з природньої схильності кожного індивіда максимально реалізувати себе, а соціоісторично, в силу того, що міф щастя втілює в сучасному суспільстві міф рівності. Щастя, таким чином, стає провідником егалітарного міфу і повинно вимірюватися у речах і знаках.

На сьогодні, історичний досвід доводить, що надто небезпечно для людської душі перебувати тривалий час у зоні безтурботності, моральної бездіяльності та оманливого комфорту. В найзаможніших країнах Західної Європи – Швейцарії, Швеції, Данії, Голандії тощо, спостерігається відсоткове зростання суїцидів або їх спроби, що й є основним показником відчуження у філософії кінця XX – початку XXI століття: відчуття безсилля; уявлення про безглуздість існування; втрата системи цінностей; відчуття самотності та виключеності з суспільних зв'язків; втрата свого Я (самовідчуження). Матеріальне благополуччя за рахунок слідування загальноприйнятим на державному рівні інструкціям та обмеженню проявити свою людську креативність, панування страху втратити роботу, житло, здоров'я і т.і., часто й густо стає закликком індивіда до смерті.

Великий вплив на самоосвіту сучасної людини здійснює й телебачення, яке також несе в своїй технічній організації ідеологію світу, що відтворюється на екрані, фрагментується і прочитується в образах. «Образи телебачення хочуть бути метамовою відсутнього світу», – наголошує Ж. Бодрійяр [3, с. 161]. Ці образи-знаки ведуть до передбачення про вичерпне зображення світу, відповідно до тотальної смерті світу в образі, що виступає як пам'ять про світ. У такому разі напрошується певний висновок: існує тільки те, що може бути прочитаним. Знімаються питання про істинність і історичність світу, важливою є тільки внутрішня пов'язаність системи читання. Ми отримуємо парадоксальну можливість вживати весь

зміст світу без подій, без культури та політичних цінностей.

В сучасному світі медіа не вичерпується лише функцією ідеологічної пропаганди господарюючої частини суспільства, а ще й встановлює певні соціальні відносини через свою форму та свої дії. У медіа здійснюється сама ідеологія, яка відсутня до моменту його вкладення в медіа, як якогось гіпотетичного дискурсу, пануючого прошарку соціуму.

Розуміючи комунікацію як обмін, простір взаємного слова і відповіді (як особистісний зв'язок у обміні), Ж. Бодрійяр наголошує на неприпустимості зведення до простої процедури передачі/прийому інформації, щоб не відбувалося продукування «некомунікації». Медіа ж унеможливорює будь-який процес обміну, крім симуляції відповіді. Завдяки такій абстрактності медіа, знаходить своє підґрунтя система соціального контролю і влади.

Для того, щоб відтворити можливість відповіді, відтворити кругообіг символічного обміну, нам потрібно зруйнувати сучасну структуру медіа, оскільки у символічному обігу предмет ніколи не буває власне предметом, але завжди пов'язаний з конкретними відносинами, завдяки якому він обмінюється. Вартість предмета стає символічною та міноюю і, відповідно, медіа відносини та дистанція є таким же самим матеріалом символічного обміну. Ж. Бодрійяр приходить висновку, що сучасна західноєвропейська людина живе у безвідповідному та безвідповідальному суспільстві, де референдум є вінцем демократичної виборчої системи, де відповідь вже передбачена запитанням.

Розкриваючи на різноманітних прикладах принципи і форми існування медіа, Ж. Бодрійяр доводить, що вони симулюють відповідь унеможливаючи, таким чином будь-який процес обміну інформації, крім симуляції відповіді. Комунікація, як і все інше в інформаційному суспільстві, перетворюється на її симуляцію. Звітність про результати події не відповідає дійсності, але формально-логічно все збігається і не викликає тривоги за майбутнє людини, яке все ж таки формується сьогодні і передбачає розгортання наслідків обраного рішення.

Перебуваючи більшою мірою у просторі симулякрів (фантазмів), людина все ж таки не може не стакатися з реальністю у повсякденному житті. При цьому болісне усвідомлення розширення прірви між людьми з високим достатком і жебраками, зникнення середнього класу, корупція, злочинність й різні негаразди суспільства, приглушуються симулякрами медіа, а в подальшому породжують такі явища як ненависть і тероризм. Ще Г. Лебон у «Психології мас» наголошував, що ненависть людей одного до одного породжується атмосферою спілкування і консенсусу. Будучи культурою «промискуїтету протилежностей», західна культура своєю множинністю, терпимістю і синергійністю провокує реакцію неприйняття [4]. Погоджуючись з ним, Ж. Бодрійяр підкреслює, що така синергія викликає алергію, коли за аналогією в організмі антитіла, що лишилися без роботи, повертаються проти самого організму.

У полі філософії Ж. Бодрійяра перспективи нашої країни, як і всіх інших країн пострадянського простору, виглядають не надто оптимістично. Негативний спадок останніх років існування Радянського Союзу, теж є «внеском» в існуючу систему симуляції сьогодення. Свого часу академік В. Александров наголошував: «В країні формувались мільйони людей зі зламану моральністю та заглушеною совістю. Вони передали свою душевну «неповноцінність» наступним поколінням. Це в більшій мірі визначає крайнє низький рівень сучасного суспільства з усіма витікаючими з відси наслідками в духовному і матеріальному житті нашої держави» [5, с. 47]. Безумовно, весь цей спадок записаний в генетичному апараті не одного покоління і буде розгортатися з великими руйнівними наслідками, якщо пристрасно занурюватися в процеси симуляції та ігнорувати загальнолюдські моральні цінності. Дослідження генетиків, які сьогодні ні в якому разі не можна відкидати, не втішають нас своїми прогнозами. Один із них, англійський етолог і еволюціоніст, Р. Докінз в доступній формі пояснює потужну силу генетичних записів в організмі кожної людини: «Це не наукова фантастика. Це правда. Ми, люди, – це лише оболонка для егоїстичних сутностей, що мешкають всередині нас. Вони керують нами, вони рухають нашими вчинками, примушують нас вбивати і зраджувати, робити вигляд що ми добрі і піклуємося про інших тільки заради того, щоб ми змогли вижити серед інших і продовжити їх життя. Вони неймовірно «безжалісні» і абсолютно егоїстичні. Ці сутності відомі нам під назвою гени» [6]. Вплітаючи цей аспект в філософський погляд Ж. Бодрійяра, не слід думати, що все так безнадійно погано обернеться для людини. Адже записи генетичного апарату людини, можуть бути зміненими в процесі її життєдіяльності. Як доводить науковий досвід багатьох наук, що вивчають наш генетичний апарат, – тільки через вчинок, коли особистість транслює себе безпосередньо такою, якою вона є реально, відбувається «стирання» і перезаписування інформації в молекулі ДНК. Таким чином ми отримуємо ще одну підказку про сутність нашого перебування на цій прекрасній планеті. Вона полягає в тому, щоб у випробуваннях певною ситуацією змінити свої негативні схильності (напрацьовані в роду від покоління до покоління) на протилежне їм, через себе та наситити цей світ гармонією і любов'ю.

І якщо Ж. Бодрійяр описав систему симуляції в Європі, то варіант для країн пострадянського простору значно обтяжений негативними наслідками та недобрими перспективами.

Але всі утопії XX–XXI століття, реалізувавшись вигадали реальність з реальності, залишивши нас у гіперреальності, вільної від сенсу, оскільки будь-яка фінальна перспектива абсорбувалася, переварилася, лишивши нам поверхню без глибини. Саме це ми й спостегаємо в сучасному освітньому процесі. Створюється уявлення, що ми зобов'язані віднині задовільнятися лише безкінечною ретроспективою, тим, що було до нас. Це справедливо і по відношенню до політики, до

сучасного мистецтва, по відношенню до історії та моралі.

Навіть в освітньому процесі за Болонською угодою відбувається механічний монтаж ілюзій, що занурюється в сферу гіпертехнічності, гіперефективності, гіпернаочності. Безглузде й безмірне завантаження знанням вантажем дітей у школі, відсутність якісного педагогічного персоналу, аж ніяк не сприяють розвиткові й розкриттю творчого потенціалу молодшої людини. Так само абсолютно незрозуміло формується запит на підготовку спеціалістів певного напрямку в вищих навчальних закладах. Наявність відкритої чи прихованої форм корупції (написання викладачами за студентів контрольних, курсових та дипломних робіт, кандидатських тощо), роблять симуляцію освітнього процесу більш вишуканою і тоді сократівське: «Не вчи як жити, а живи як учиш», стає безапеляційним поясненням негараздів нашого суспільства. Неправомірне розростання і поява нових навчальних закладів, випускники яких мало кому потрібні, а в подальшому вони поповняють лави безробітних. Обіцянки того, що Болонський процес урівняє в правах на отримання роботи за спеціальністю людей з дипломами країн-учасниць, що взяли участь у домовденності, в реальності не підтверджуються фактами. Отже, як не гірко це визнавати, але освіта, як і всі сфери людського існування не минає форм симуляції.

Висновки

У сучасному швидкоплинному світі, людське суспільство існує як саморозвиваюча система. Освіта ж, як його підсистема, взаємообумовлена у своєму розвитку багатьма іншими сферами людського існування – релігією, політикою, економікою і тощо. Історичний досвід доводить, що освіта людини завжди у всі часи була нагальною проблемою. Вона, як найконсервативніша галузь людського існування, з одного боку, відставала від життя, а з іншого творила те майбутнє, яке випереджало наявне життя.

Побіжний аналіз дослідження Ж. Бодрійяра відносно існування системи симуляції в різних сферах життєдіяльності людини приводить до висновку, що зараз й людина стала проблемою. Поки вона протистояла природі, людина підносила, набирала сили, відшукувала себе, уточнювала: хто вона є насправді. А коли людина постала над постійно зростаючою кількістю речей і явищ створених нею, – то збагнула, що слабка, безсила, безвольна і втрачає себе.

Нині, серйозна проблема полягає в тому, що освіта (наша офіційна «машина освіти»), як видно, діє не на боці людини, часто обираючи шлях симуляції та соціальної косності. Негаразди в освітньому полі, як негативний досвід життєдіяльності нашого суспільства, будуть продовжуватися до того часу, поки не відбудеться глибинного усвідомлення відповідальності за розгортання наслідків прийнятого рішення. Тому освіта людини не може бути вичерпаною лише інституційними її формами. Однозначно зрозумілим лишається те, що будь-яка форма, реалізуючи свій потенціал, переходить в іншу. І в процесі її реалізації саме нам потрібно проаналізувати наслідки всіх

недоліків, хиб і недосконалостей, щоб уникнути шляху самознищення людства.

Список літератури

1. *Baudrillard J. Aesthetic Illusion and Disillusion. //The Conspiracy of Art.* – New York Semiotext, 2005. P.68–72.

2. *Бодрийяр Ж.* Символический обмен и смерть. /Пер. С. Н. Зенкина. – М. : «Добросвет», 2000. – 387 с.

3. *Бодрийяр Ж.* Общество потребления: его мифы и структуры. /Пер. Е. А. Самарской. – М. : Республика, 2006. – 269 с.

4. *Лебон Г.* Психология масс. /Пер. Я. Фридмана и

Э. Пименовой. – Минск : АСТ, 2000. – 184 с.

5. *Александров В.Я.* Трудные годы советской биологии: записки современника. – СПб: Наука, 1993. – 262 с.

6. *Докинз Р.* Эгоистичный ген. /Пер. с англ. Н.О.Фоминой – М. : Наука, 2004. – 258 с.

Н. Н. Сухова

ПРОБЛЕМА СИМУЛЯЦИИ И ОБРАЗОВАНИЕ (в поле Ж. БОДРИЙЯРА)

В статье осуществляется философский анализ проблемы симуляции в образовательном процессе под углом зрения творчества Ж. Бодрийяра.

N.M.Sukhova

THE PROBLEM OF SIMULATION AND EDUCATION (In J.Baudrillard creative field)

In the article the philosophical analysis of the simulation problem in the educational process from Jean Baudrillard point of view is made.